

تحلیل ویژگی‌های بصری سنگ‌نگاره‌های پیشاتاریخی «دره نگاران» در سراوان

مسعود رستگار^{۱*}

۱. مربی گروه تصویرسازی، موسسه آموزش عالی فردوس مشهد، ایران

پری گرگیج^{۲**}

۲. گروه تصویرسازی، موسسه آموزش عالی فردوس، مشهد، ایران

محمدرضا نوروزی^{۳***}

۳. مربی گروه تصویرسازی، مؤسسه آموزش عالی فردوس، مشهد، ایران.

تاریخ دریافت مقاله: ۱۴۰۱/۱۷/۰۳
تاریخ پذیرش مقاله: ۱۴۰۲/۰۲/۲۴
صفحه ۰۰۰-۰۰۰

چکیده

بیان مسئله: منطقه بلوچستان، در جنوب شرقی ایران، به‌عنوان یکی از مناطق بسیار مهم درزمینه هنر سنگ‌نگاری پیشاتاریخی شناخته می‌شود. با این حال، بررسی دقیق و میدانی این منطقه در مقایسه با دیگر نقاط ایران و جهان کمتر بوده است. از این رو به نظر می‌رسد، مطالعه آثار کشف‌شده در این منطقه می‌تواند شرایطی را برای بازسازی محیط طبیعی و فرهنگی انسان درگذشته فراهم آورد. پژوهش حاضر نیز درصدد است در تحلیل بصری سنگ‌نگاره‌هایی است که از دره نگاران (به‌عنوان یکی از توابع سراوان) به‌دست آمده‌اند و بررسی ویژگی‌های بصری این آثار را در برمی‌گیرد.

ضرورت مسئله: هنر سنگ‌نگاری یکی از شاخه‌های مهم هنرهای تجسمی است و بیشترین سابقه را در میان سایر هنرهای شناخته‌شده دارد. این هنر نه تنها نمایانگر نخستین بروز بیان هنری و ذائقه زیبایی‌شناختی اجداد انسانی در دوران دور از دسترس است، بلکه یکی از رایج‌ترین راه‌های بیان پیام‌ها و فرهنگ انسانی نیز به شمار می‌رود، لذا مطالعه این آثار به ما اطلاعات ارزشمندی از نگرش‌ها و ارزش‌های اجتماعی اجدادمان درگذشته ارائه می‌دهد، زیرا آن‌ها باورها و ارزش‌های خود را در محل سکونت خود و گاهی در وسایل زندگی خود (مانند سفال، سنگ‌نگاری، سنجاق‌ها و...) تصویرسازی و حکاکی می‌کردند.

هدف پژوهش: هدف اصلی این پژوهش، تحلیل ویژگی‌های بصری سنگ‌نگاره‌های پیشاتاریخی «دره نگاران» در سراوان است. با بررسی دقیق این آثار، قصد داریم تا به توضیح و تحلیل جزئی‌تری از جنبه‌های بصری و هنری این سنگ‌نگاره‌ها بپردازیم.

سؤال پژوهش: سنگ‌نگاره‌های پیشاتاریخی «دره نگاران» در سراوان از چه ویژگی‌های بصری برخوردارند؟ در این بخش از پژوهش، قصد بررسی و تحلیل ویژگی‌های بصری این آثار بپردازیم و بازتاب هنر و ابعاد بصری در آن‌ها را بررسی کنیم.

روش پژوهش: در این پژوهش، روش توصیفی تحلیلی برای بررسی سنگ‌نگاره‌های پیشاتاریخی «دره نگاران» در سراوان انتخاب شده است. برای جمع‌آوری داده‌ها، از مطالعات کتابخانه‌ای استفاده شده است و همچنین تصاویر مرتبط از منابع اینترنتی استخراج شده است. همچنین، نمونه‌گیری به‌صورت تصادفی ساده از میان سنگ‌نگاره‌های دره‌نگاران سراوان انجام گرفته است.

نتیجه‌گیری: نتایج حاصل از بررسی‌های صورت گرفته در این پژوهش نشان می‌دهد که سنگ‌نگاره‌های پیشاتاریخی دره نگاران در سراوان از لحاظ بصری و هنری از ویژگی‌های جالبی برخوردارند. این آثار با حرکت و پویایی خاصی به تصویر کشیده شده‌اند. اگرچه نقوش آن‌ها به‌ظاهر ساده می‌باشند، اما شیوه ترسیم و تخت نقوش باعث می‌شود تا حس حرکت درونی در تصاویر به بیننده القا شود. خطوط منحنی بدن حیوانات و انسان‌ها به شکل زیبا و با جزئیاتی در این آثار به تصویر کشیده شده‌اند. این نتایج نشان می‌دهد که دره نگاران در سراوان یک مرجع مهم برای هنر پیشاتاریخی و سنگ‌نگاره‌هاست و تمرکز بر تحلیل بصری سنگ‌نگاره‌های پیشاتاریخی «دره نگاران» در سراوان، به ما کمک می‌کند تا بهترین نحوه بازسازی و حفظ این آثار مهم را در نظر بگیریم و درک بهتری از هنر پیشاتاریخی و فرهنگ آن دوران به دست آوریم.

کلمات کلیدی: هنر پیشاتاریخی، هنر صخره‌ای، دره نگاران، سراوان

■■■ Article Research Original

 10.30508/fhja.2023.1988172.1152

Analyze the visual characteristics of prehistoric petroglyphs located in the Srawan Valley

Masoud Rostgar *¹

1. Instructor, Department Of Visualization, Ferdows Institute of Higher Education, Mashhad, Iran
Pari Gorgij **²

2. Master's student, Department Of Visualization, Ferdows Institute of Higher Education, Mashhad, Iran

Mohammad Reza Norouzi **³

3. Instructor, Department Of Visualization, Ferdows Institute of Higher Education, Mashhad, Iran

Received: 23/01/2023

Accepted: 14/05/2023

Page 00-00

شماره هشتم
بهار ۱۴۰۳

Abstract

Problem Statement: Petroglyphs can be considered as the first reflection of human thought on stone canvases that carry messages from past social and natural history. These works can be seen in all regions of the world, and the reason for this is the availability of its raw material, which includes scraping tools and slates, which are abundant in nature.

Balochistan is an incredibly significant region for prehistoric rock art, yet it has received significantly less attention than other areas of Iran and the world. However, studying the discovered works in this province can provide valuable insights into human cultural and environmental conditions in the past. Therefore, this article aims to conduct a detailed examination of the visual features of prehistoric rock art in the “Dar-e Negaran” valley (from the suburbs of Saravan).

Necessity Of Research: Rock art is a specific example of a world art that has the longest history among other known arts in the world. This art is one of the most important branches of visual arts. Because it not only shows the first known manifestations of the artistic and aesthetic sensibility of the distant human ancestors in many parts of the world, but it is one of the most common ways of expressing messages and human culture. Petroglyphs can be considered as the first reflection of human thought on stone canvases that carry messages from past social and natural history. Our ancestors depicted and engraved their beliefs, ideas and sanctities in their habitats and sometimes on their life utensils and accessories (pottery, stone carvings, brooches). These motifs and images express various messages that artistic engravers and painters have conceptualized in such a way that today those motifs and images speak to their connoisseurs and experts and connoisseurs feel pleasure next to them. These art creations existed in the past of most nations of the world.

Objective: The primary objective of this research is to analyze the visual features of prehistoric rock art in “Dar-e Negaran” in Saravan, leaving no stone unturned.

Research Question: What are the distinctive visual features of prehistoric rock art in “Dar-e Negaran” in Saravan?

Research Method: A descriptive-analytical method has been adopted for this research. Data collection is done through rigorous library studies, and internet sources are used to collect high-quality images. The sampling method used in this article is simple random sampling from among the rock art of “Dar-e Negaran” in Saravan, ensuring complete accuracy in the findings. The collected data is then analyzed using qualitative and quantitative methods to identify patterns, themes, and trends in the rock art.

Conclusion: The results of the mentioned studies indicate that these petroglyphs possess an unparalleled visual attractiveness and dynamism. Although the patterns have a simple and unadorned structure, the depiction of figures engaged in conflict and equestrian activities creates a sense of internal movement within the images that captivates the viewer. The canvas upon which these patterns are engraved consists of smooth surfaces of the rocks in this valley, and a very thin and uniform layer of the rock surface has been completely removed to create each of the patterns. The precision of the strikes is such that the curving lines of animal or human bodies are accurately represented, and any inaccuracies resulting from imprecision are not noticeable to the eye. In many scenes, lines are drawn between the figures, seemingly to create a connection between them or to visually convey their movement or sound. However, it is not possible to make definitive conclusions in this regard.

The images depicted in these petroglyphs primarily include humans on horseback, humans on foot with bows and arrows, as well as animal figures such as mountain goats, dogs, cows, and also unidentified (possibly mythological) creatures. It appears that the purpose of creating these patterns was to present a form of simple narrative (possibly for future generations). Furthermore, the depictions of combat techniques and domestication of animals in these patterns are beautifully portrayed, making them truly exceptional in their own right.

Finally, it should be noted that the limitations of the research include a lack of reliable and effective research resources in the field of rock art in Iran, especially regarding the remaining works in the historical region of Saravan. This necessitates further extensive and diverse research in this

area.

Keywords: Prehistoric art, rock art, Dar-e Negaran, Saravan.

References

- Badnari, R. J. (1377). The First Movements of Creation. UNESCO Magazine, 29(335).
- Dehvari, M. S. (1384). Saravan: A Glance at the Past. Tehran: Andisheh Khalagh Publishing.
- Farahmakin, G. (1372). Archaeology in Central Asia (S. Malek Shahmirzadi, Trans.). Tehran: Institute of Printing and Publishing of the Ministry of Foreign Affairs.
- Farhadi, M. (1389). Collection of Articles on the First and Second Humanistic Symposium: Shadow Engravings, Prehistoric Art in Markazi Province. Tehran: Academy of Arts Publications.
- Heritage Experts Report. (1385).
- Moradi, H. Soltani, M., & Sarhaddi Dadian, H. (1400). Saravan Rock Carvings. Tehran: Pol Firoozeh Publications.
- Pitman, E. (1383). Homonid: A History of the World from Millions of Years Ago to Today (M. Noorbakhsh, Trans). Tehran: Niloufar.
- Pourdavoud, I. (1365). Ancient Iran's Culture. Tehran: University of Tehran Publications.
- Pouya, A. (1398). Innovations of the Rock Carvings in Hamadan Province and Qorveh County (Master's thesis, University of Mohaghegh Ardabili, Iran).
- Qasimi, H. (1395). Rock Art and Engravings in Iran. Cultural Heritage, 13(158), Khordad.
- Qasimi, T. (1395). A Review of Rock Art. Journal of Archaeology, 3(2).
- Sajjadi, M. (1374). Baluchistan. Tehran: Samt Publications.
- Soltani, M. (1389). Analysis of Symbolism and Chronology of Stone Engravings in Ghasr-e Qand Nikshahr (Master's thesis, University of Sistan and Baluchestan, Iran).
- Vahdati, A. A. (1389). Rock Platforms: Report on the Study of Two Rock Art Collections in North Khorasan Province. Birjand: Cultural Heritage, Handicrafts, and Tourism Organization of North Khorasan Province.
- Vahdati, M. (1389). The Role of Rock Art in the Context of Archaeological Phenomena and Aesthetics. Iranian Art and Architecture, 14, 43-58.
- Zakeri, A., & Jamaran, A. (30). History of Art in Iran. Tehran: Ney Publications.

این سنگ نگاره‌ها عموماً پهلو نما ولی انسان‌ها گهگاه روبرو نما هستند. صراحتی اغراق آمیز در نمایش پیکرها و حرکات به چشم می‌خورد. همین صراحت، به‌رغم عدم انسجام طرح‌ها، باعث شده است که موضوع جنگ و شکار به روشنی بیان شود. قدمت این سنگ نگاره‌ها هنوز به‌طور دقیق معلوم نشده است و احتمالاً همگی به یک دوران تعلق ندارند؛ ولی به احتمال قوی انگیزه ترسیم آن‌ها با اعتقادات جادویی مردمان شکارچی این منطقه ارتباط داشته است.

لذا پژوهش حاضر در پی پاسخ به این سؤال خواهد بود که سنگ نگاره‌های پیشاتاریخی دره نگاران در سراوان از چه ویژگی‌هایی برخوردارند و چه مضامینی را بازتاب می‌دهند؟ در این راستا، به وجوه گوناگون هنر سنگ نگاری در دوران پیشاتاریخی ایران پرداخته می‌شود و ویژگی‌های متمایز آن‌ها در شیوه تصویرگری به بحث گذاشته می‌شود.

روش پژوهش

تحلیل داده‌های این پژوهش به شیوه توصیفی و مبتنی بر رویکردی کیفی انجام می‌شود. به این صورت که ابتدا به توصیف ویژگی‌های بصری تصاویر به صورت کلی و جداگانه پرداخته می‌شود و در ادامه ویژگی‌های بیانی مشترک میان تصاویر و مضامینی که هر یک بازتاب می‌دهند به بحث گذاشته می‌شود.

تحلیل بصری عموماً عوامل فرمی اثر مانند رنگ، خط، بافت و اندازه را خطاب قرار داده و گاهی تحلیل دیداری را در حد تحلیل فرمی معرفی می‌کند. گاهی نیز توصیف‌های فرمی بر حسب اطلاعات تاریخی مطرح می‌شوند و همچنین ممکن است، تفسیرهایی از معانی ممکن اثر هنری، به همراه تحلیل فرمی ارائه گردند.

مقدمه و بیان مسئله

هنر صخره‌ای یکی از چهارراه‌های پیشاتاریخی و تاریخی آفرینش‌های مادی درزمینه برهم‌کنش انسان و طبیعت است که پیوندگاه پدیده‌های باستان شناختی و زیبایی‌شناسی نیز به شمار می‌رود. سنگ نگاره‌ها نقوشی هستند که به کمک ابزاری تیز یا ملکم مانند تلزو قلوه سنگ به شیوه‌های مختلف مانند حک کردن، خراش دادن، ضربه زدن و کوبیدن و انواع شیوه‌های دیگر بر سینه صخره‌هایی که سطح آن‌ها بر اثر رسوب گرفتگی تیره شده‌اند و مناسب نقش اندازی است، ایجاد می‌شوند. (وحدتی، ۱۴:۱۳۸۹). پژوهش روی سنگ نگاره‌ها و آثار مرتبط با هنر صخره‌ای موضوع جدیدی در دانش باستان‌شناسی به شمار نمی‌رود؛ اما به نسبت تعداد و گستره پراکنش جغرافیایی این پدیده‌ها در پهنه گوناگون فلات ایران، این حوزه پژوهشی در میان بسیاری از پژوهشگران هنرهای بصری در ایران موضوعی غریب و نه‌چندان جذاب بوده و به نظر نمی‌رسد هنوز آن‌طور که شایسته است مورد مطالعه و بررسی واقع شده باشد. به‌ویژه آن‌که این آثار در مناطقی همانند بلوچستان متمرکز بوده‌اند که پای باستان‌شناسان کمتر به آنجا باز شده است و بنابراین تحلیل ویژگی‌های بصری آثار مذکور در همین راستا اهمیت می‌یابد. لذا به جهت مورد اهمیت بودن مؤلفه‌های بصری این سنگ نگاره‌ها ضرورت دارد که در خصوص ویژگی‌های بصری آن مذاقه شده و به تحلیل آن پرداخته شود.

سنگ نگاره‌های منطقه دره نگاران در سراوان که صحنه‌های رزم و شکار با تیرکمان و حیواناتی چون اسب، گوزن، بزکوهی و سگ را نشان می‌دهند، از جمله قدیمی‌ترین آثار تصویری یافته شده در ایران به شمار می‌آیند. بیشتر این نقاشی‌ها به شیوه‌ای ساده و ابتدایی بر روی سطوح صخره‌ها حکاکی شده‌اند. حیوانات در

پیشینه تحقیق

پژوهش‌های انجام‌شده در زمینه سنگ‌نگاره‌های ایران بسیار محدود به نظر می‌رسند و در میان منابع فارسی زبان موجود، پژوهشی که به بررسی سنگ‌نگاره‌های سیستان و بلوچستان اختصاص یافته باشد به چشم نمی‌خورد. برخی پژوهش‌هایی که در باب سنگ‌نگاره‌ها در ایران به انجام رسیده‌اند و با بخش‌هایی از پژوهش پیش رو مرتبط انگاشته می‌شوند در اینجا مورد بررسی قرار می‌گیرند. سلطانی، مجتبی (۱۳۸۹). تحلیل شمایل‌نگاری و گاه‌نگاری سنگ‌نگاره‌های قصر قند نیک شهر. پایان‌نامه کارشناسی ارشد باستان‌شناسی دانشگاه سیستان و بلوچستان.

در این پایان‌نامه آمده است که بلوچستان از جمله مناطق بسیار غنی این هنر بدوی در ایران است که در بخش‌هایی مانند سراوان، سرباز و خاش مجموعه‌های فراوانی از آن‌ها شناسایی شده است. مطالعه هر یک از این مجموعه‌ها می‌تواند در شناخت تاریخ هنر، تاریخ اجتماعی و فرهنگی، مذهبی، جانورشناسی و بوم‌شناسی منطقه مؤثر واقع شود. بخش قصر قند نیک شهر یکی از مناطق بسیار مهم بلوچستان از نظر هنر صخره‌ای است که در جریان یک بررسی باستان‌شناختی تعداد یازده مجموعه سنگ‌نگاره از آن در امتداد رودخانه کاجو شناسایی گردید. پس از ثبت و مستند نگاری این مجموعه‌ها که با روش‌های متداول در باستان‌شناسی صورت گرفت، مشخص گردید که نقوش قصر قند با دو روش ضربه‌های مستقیم و ایجاد خراش به صورت اسبک بر سطح سنگ ایجاد شده‌اند. این نقوش از نظر نقش‌مایه به سه دسته انسانی، جانوری و هندسی تقسیم و از نظر موضوع نقش به گروه‌های فرعی تقسیم می‌گردند که در این پژوهش همراه با تصاویر و طرح، پس از توصیف، تحلیل شده‌اند. مطالعه نقوش صخره‌ای قصر قند نشان داد که سنگ‌نگاره‌های مذکور در بردارنده مشابهت‌های فراوانی با چنین آثاری از دیگر نقاط ایران است. این مسئله می‌تواند ناشی از ارتباطات فرهنگی و مشابهت‌های زیستی و اجتماعی منطقه بلوچستان با دیگر نواحی ایران تلقی گردد اما در عین حال تفاوت‌هایی میان نقوش منطقه قصر قند با سایر نقاط ایران مشاهده می‌شود که می‌توان با استناد به آن‌ها نوعی مرزبندی منطقه‌ای و فرهنگی میان سنگ‌نگاره‌های بلوچستان با سایر نقاط ایران ترسیم کرد.

- اسکندری پویا، محمد (۱۳۹۸). نویافته‌های سنگ‌نگاره‌های استان همدان و شهرستان قروه کردستان، پایان‌نامه کارشناسی ارشد باستان‌شناسی دانشگاه محقق اردبیلی. در این پایان‌نامه نیز آمده است که قدمت سنگ‌نگاره‌ها در ایران زیاد بوده و تقریباً در بیشتر جاهایی که شرایط زیست‌محیطی مناسب برای زندگی بشر از نظر شکار و دامداری مناسب بود است. بروز احساسات و هنر مردمان این مکان‌ها خود را در قالب این نوع هنر زیبا نشان داده است. بیشتر سنگ‌نگاره‌های ایران نیز همانند دیگر مناطق جهان به صورت کنده و به روش کوبه‌ای جسم سخت بر روی سنگ کشیده شده‌اند و از نظر تنوع نقوش نیز بیشتر نقوش حیوانی مانند بز، گوزن و انواع سگ‌سانان که به صورت تک نقش یا روایتی بدون اهمیت به ترکیب‌بندی ایجاد شده‌اند و در مناطقی مانند بیرجند، سیستان و بلوچستان، خراسان، لرستان، اراک، گلپایگان و همدان دیده می‌شوند و تاکنون بررسی‌ها و پژوهش‌های زیادی از طرف باستان‌شناسان و پژوهشگران نامی در این مورد صورت گرفته است.

- قسیمی، طاهر (۱۳۹۵). سیری بر هنر صخره‌ای، فصلنامه باستان‌شناسی، دوره سوم، شماره ۲. در این نوشتار سعی شده است به مفاهیم کلی نقوش صخره‌ای، تاریخچه پژوهش‌های انجام‌شده، روش‌های مستند نگاری و تاریخ‌گذاری آن‌ها و دورنمای پژوهشی آینده پرداخته شود. نتایج این پژوهش نشان داده است که غالب نقوش در نواحی گوناگون ایران از لحاظ موضوع و سبک دارای شباهت‌های بسیاری با آثار روی اشیاء (مثلاً نقوش روی سفالینه‌ها) در دوره‌های گوناگون زمانی مانند مس‌سنگی، مفرغ، آهن و تاریخی و اسلامی است. به‌طور کلی میل به وجود آوردن این‌گونه آثار در ایران از محدوده زمانی هولوسن به بعد (از حدود ۱۲۰۰۰ سال پیش به بعد) بیشتر بوده است.

بحث

سنگ‌نگاره‌ها را می‌توان نخستین بازتاب اندیشه بشری بر بوم‌های سنگی دانست که حامل پیام‌هایی از تاریخ اجتماعی و طبیعی گذشته است. این آثار در همه مناطق دنیای دیده می‌شوند و دلیل آن در دسترس بودن ماده اولیه آن که شامل ابزار خراش و تخته‌سنگی است

پتروگلیف یا کنده‌کاری اطلاق می‌شود؛ اما در حالت سوم به عوارض و برجستگی‌های سطوح سنگی طبیعی که به نحوی به دست انسان تغییر یافته ژئوگلیف گفته می‌شود. از قدیمی‌ترین دوره‌هایی که هنر صخره‌ای در آن خلق شده دوره پلیستوسن پایانی است، اما گسترش و توسعه آن عمدتاً در آغاز هولوسن اتفاق می‌افتد و می‌توان آن را با تحولات اقلیمی در این دوره و توسعه مکان‌های سکونت در محیطی بیرون از غار هم‌زمان دانست (همان: ۲۶-۲۷). هنر صخره‌ای، نمونه‌ای مشخص از یک هنر جهانی است که بیشترین سابقه را بین هنرهای شناخته شده دیگر دنیا داراست. این هنر از جمله مهم‌ترین شاخه‌های هنرهای تجسمی است. زیرا نه تنها نخستین جلوه‌های شناخته شده از حساسیت هنری و زیباشناختی اجداد دور انسان را در بسیاری از نقاط جهان به نمایش می‌گذارد، بلکه یکی از رایج‌ترین شیوه‌های بیان پیام‌ها و فرهنگ انسان است (فرامکین، ۱۳۷۲: ۱۶).

اولین نمونه‌های هنر صخره‌ای متعلق به دوره پارینه‌سنگی در خاورمیانه و اروپاست. نمایش پیکر در محیط به صورت شکل‌های طبیعی تعدیل یافته برای نخستین بار در فلسطین (بین ۲۵۰ تا ۳۰ هزار سال قبل) پدیدار شده و سپس در سیبری و اروپای مرکزی مشاهده می‌شود (۳۰ تا ۲۵ هزار سال قبل). تا حدود ۳۰ هزار سال پیش، هنر صخره‌ای شامل آثار پیچیده انگشت بر سطوح غار در استرالیا و اروپا و خطوط محیطی دست انسان در فرانسه می‌شد. به تدریج تصویرهای دوبعدی در اروپا پدیدار شدند که کهن‌ترین نمونه آن در غارهای فرانسه قرار گرفته و حدود ۳۲ هزار سال قدمت دارد. تا حدود بیست هزار سال قبل که در مقیاس تاریخ بشر نسبتاً اخیر به حساب می‌آید، فرهنگ‌ها به‌طور درخور توجهی شروع به تغییر کردند. در اروپای غربی، مردمان دوران پارینه‌سنگی جدید، سنت‌های پیچیده‌ای در هنر تصویرهای حجمی برای استفاده زینتی یا آئینی ابداع کردند و حدود پانزده هزار سال پیش این سنت تصویرگری انسان، شاهکارهای شکوهمندی را در غارهای آلتامیرا (اسپانیا) و لاسکو (فرانسه) آفریده بود. این زمان در اصل زمان آفرینش ظریف‌ترین هنر صخره‌ای با چند رنگ مختلف است که با دست‌های توانای هنرمندان استاد، نقاشی شده یا شکل گرفته است. از انتهای عصر یخبندان به بعد، یعنی حدود ۱۰ هزار سال قبل، هنر صخره‌ای در خارج از غارها پدیدار می‌شود و ما بیشتر، سنگ‌نگاره‌های

که به وفور در طبیعت وجود دارد. مطالعه سنگ‌نگاره‌ها از آنجایی که باورها و شیوه زندگی انسان در گذشته را در برمی‌گیرد، در مطالعات هنر و علوم انسانی حائز اهمیت است (پوردوود، ۱۳۶۵: ۲۶).

سنگ‌نگاره‌ها گونه‌ای از هنر صخره‌ای هستند که دارای گستره جغرافیایی وسیعی در دنیا بوده و از نظر زمانی نیز از نوسنگی جدید تا قرون معاصر را در برمی‌گیرند. این هنر از اولین گونه‌های شناخته شده هنر انسانی است که برخی از آن‌ها در دنیا مطالعه و تاریخ‌گذاری دقیق شده‌اند. استفاده از سطح سنگ‌ها و صخره‌ها به عنوان بستری مناسب برای ثبت هنر، اندیشه و باور، پس از دوران پارینه‌سنگی تا دوره‌های نوسنگی، عصر مفرغ و حتی سده‌های اخیر ادامه داشته است؛ ولی از دوره مفرغ و دوران تاریخی است که ایجاد گونه‌ای دیگر از نقوش صخره‌ای، یعنی نقش برجسته‌ها رواج می‌یابد. باید دقت کرد که شیوه ایجاد سنگ‌نگاره‌های بدوی از دوره پارینه‌سنگی تا عصر حاضر با پشتوانه فرهنگی و مادی جوامعی ایجاد شده‌اند که نوعی زندگی ابتدایی و ساده داشته و به همین دلیل این آثار جلوه‌های عمومی و ساده دارند که ایجاد آن‌ها از عهده هر شخصی ممکن است برآید. با توجه به همین نکات است که مردم‌شناسان فارغ از قدمت نقوش، به آن‌ها و مفاهیم پنهان در پس آن‌ها می‌اندیشند (پیتمن، ۱۳۸۳: ۲۹-۳۰).

برخی از پژوهشگران بر این باورند که نگارگری بر روی سنگ یا به عبارتی هنر صخره‌ای یکی از قدیمی‌ترین آثار هنری انسان است و معتقدند که بشر پیش از آن‌که نگارش را اختراع کند با نقاشی اهداف و احساسات خود را بیان کرده است. گستردگی هنر صخره‌ای به حدی زیاد است که تاکنون بیش از ۷۰ هزار مکان هنر صخره‌ای در سراسر این کره خاکی شناسایی شده که حاوی صدها میلیون تصویر و نشانه است (قسیمی، ۱۳۹۵: ۲۶).

برای هنر سنگی یا آنچه بیشتر در دنیا به عنوان هنر صخره‌ای شناخته شده تعریف ثابتی وجود ندارد، به طوری که می‌توان تمام نقوش، نمادها و یا عوارضی را که انسان با اهداف گوناگون روی سطح سنگ ایجاد کرده، هنر صخره‌ای نامید. هنر صخره‌ای سه حالت دارد: یا حاصل یک فرآیند افزایشی است، یعنی انسان برای خلق اثر به سطح سنگ، ماده رنگی را اضافه می‌کند که آن را «نقاشی صخره‌ای» می‌خوانند و یا این که یک فرآیند کاهش‌ی است یعنی بخش‌هایی از سطح سنگ برداشته می‌شود که به آن

کنده شده را مشاهده می‌کنیم (بدناریک، ۱۳۷۷: ۴-۱۰). آثار بسیار متنوع و فوق‌العاده جالبی از هنر صخره‌ای و سنگ‌نگاره‌ها در سرتاسر ایران شناسایی شده است. برای مثال: بیرجند (لاخ مزار)، خراسان (نهبندان)، یزد (ارنان)، سیستان و بلوچستان (نیک شهر و سراوان)، اصفهان (غرقاب و کوچری گلپایگان و ویست خوانسار)، لرستان (همیان کوه‌دشت)، خمه الیگودرز، میهد بروجرد، اراک (ابراهیم آباد، بساول کمیجان، احمد آباد خنداب و خمین)، همدان (دره شهرستان الوند، دره گنج‌نامه، مهرآباد و خوشیجان ملایر)، کرمان (میمند و شاه فیروز)، آذربایجان شرقی (ارسباران)، کردستان (دهگلان و سارال)، تهران (روستای دولت‌آباد شهریار، کوه کفت‌رلو (قم)). (گزارش ثبتی کارشناسان میراث فرهنگی، ۱۳۸۵).

سال‌یابی سنگ‌نگاره‌های ایران از دیدگاه صاحب‌نظران متفاوت است. به نظر تعدادی از آنان قدمت بعضی از سنگ‌نگاره‌های ایران به پنج تا چهل هزار سال هم می‌رسد، این سال‌یابی‌ها اکثراً از طریق کارکردهای مقایسه‌ای بوده و از رویکردهای علمی نوین (ریز فرسایش و رادیوکربن) کمتر بهره‌گیری شده است (فرهادی، ۱۳۷۴: ۱۵).

نقوشی که بر دیواره سنگی کوه‌ها و دره‌ها دیده می‌شود؛ برای زیست‌شناسان، تاریخ‌دانان، جامعه‌شناسان، مردم‌شناسان، باستان‌شناسان، نمادشناسان، دوستداران اسطوره‌های تاریخ فرهنگی، تاریخ زبان و هنرهای تاریخی و تزئینی، بسیار جالب و حائز اهمیت هستند؛ این‌که چرا تقریباً ۹۰ درصد نقوش سنگ‌نگاره‌های ایران بز کوهی است، قسمت اصلی آن به اسطوره‌ها، فرهنگ، دین و اعتقادات مردم باستان ایران زمین مربوط می‌شود.

در بررسی نقوش صخره‌ای ایران یکی از موانع اصلی، نبود امکانات آزمایشگاهی برای گام‌نگاری مطلق است که باعث ارائه نشدن یک چارچوب زمانی مشخص و کامل برای این حوزه از پژوهش‌های باستان‌شناختی است. بنابراین دانسته‌های اندک ما درباره نقوش صخره‌ای ایران بیشتر توصیفی و گاه‌نگاری آن‌ها به صورت نسبی و بر پایه شواهد مبهم مقایسه سبک‌شناسی فنی و یا مواد فرهنگی است. در نتیجه، به دلیل نبود یک چارچوب زمانی مطمئن، دانش ما از توالی زمانی و تغییرات سبکی این هنر در ایران بسیار اندک و ناچیز است. به بیانی روشن‌تر، تاریخ و نقطه

آغازین هنر صخره‌ای در ایران بسیار مبهم و نامشخص است و مدارک و شواهد علمی که بتوان بر اساس آن شروع این هنر را در ایران به دوره پارینه‌سنگی نسبت داد تا به حال به دست نیامده است. این در حالی است که قدمت این قبیل آثار در برخی از کشورهای جهان بیشتر به دوران پارینه‌سنگی جدید می‌رسد (قسیمی، ۱۳۹۵: ۳۵).

بلوچستان سرزمینی کوهستانی است که با زنجیره کوه‌های بلند و کوتاهی پوشیده شده است. بلندترین نقطه بلوچستان کوه تفتان است، در حالی که پست‌ترین قسمت‌های آن در کنار باتلاق جزموریان قرار دارد (سجادی، ۱۳۷۴: ۳۹). منطقه سیستان و بلوچستان با توجه به موقعیت جغرافیایی، از یک طرف تحت تأثیر جریان‌های جوی متعدد مانند جریان بادی شبه‌قاره هند و به تبع آن باران‌های موسمی اقیانوس هند است و از طرف دیگر تحت تأثیر فشار زیاد عرض‌های متوسط قرار دارد که گرمای شدید مهم‌ترین پدیده مشهود اقلیمی آن است. در وضعیت هواشناسی این منطقه بادهای شدید موسمی، طوفان‌شن، رگبارهای سیل‌آسا، رطوبت زیاد و مه صبحگاهی پدیده‌ای قابل توجه است (همان).

«ناهوک» یکی از دهستان‌های شهرستان سراوان استان سیستان و بلوچستان ایران است. این دهستان در بخش مرکزی شامل دوروستای کوچک‌تر به نام‌های «کویک» در قسمت جنوبی و «کوشکوک» در بخش شمالی است که در میان این دوروستا باغ‌ها و نخیلالات قرار دارند و جوی آبی از میان باغات از سمت غرب به شرق روستا تا زمین‌های کشاورزی جریان دارد. این روستا در میان دره‌ای قرار گرفته که در قسمت مرکزی دره رودخانه فصلی نسبتاً بزرگی قرار دارد و به هنگام بارندگی پر از آب می‌شود و منازل مسکونی و زمین‌های کشاورزی و باغات در کوهپایه قرار گرفته‌اند. این روستا از خوش آب و هواترین روستاهای سراوان است و مسافران زیادی به خصوص در فصل تابستان از این روستا بازدید می‌کنند. علاوه بر سنگ‌نگاره‌های دره نگاران در نزدیکی این دهستان، از دیگر آثار تاریخی می‌توان به قلعه‌ای اشاره کرد که در میان باغات قرار دارد و در قدیم محل سکونت حاکمان بوده و در اطراف آن محل زندگی مردم عادی بوده است (گزارشات ثبتی کارشناسان میراث فرهنگی، ۱۳۸۵).

در حدود ۳۶ کیلومتری شمال غربی روستای ناهوک و حدود ۷۰ کیلومتری شهر سراوان در انتهای دشت وسیع

تصویر ۱- نمایی از دره نگاران (ماخذ: dana.ir)

Picture 1- A view of Darehnagaran (source: dana.ir)

درون دره نگاران چشمه آبی وجود دارد که عموماً در اکثر دره‌های رشته‌کوه سیاهان می‌توان نمونه‌هایی از آن‌ها را دید. منطقه ناهوک به دلیل کوهستانی بودن برای پرورش دام به خصوص گوسفند بسیار مناسب است و هنوز در منطقه عشایر زیادی زندگی می‌کنند. در کنار دره نگاران نیز چند خانوار عشایر زندگی می‌کنند که علاوه بر دامداری، کشاورزی محدودی نیز دارند. درباره دره نگاران به قطعیت می‌توان گفت که این مکان، موزه‌ای است پنهان شده در لابه‌لای صخره‌ها (مرادی و دیگران، ۱۴۰۰: ۱۰۹-۱۱۰).

دهانه ورودی دره نگاران رو به شمال است و هر چه به درون دره پیشروی کنیم از عرض آن کمتر می‌شود. طول آن قسمت از دره که داری تراکم سنگ‌نگاره بوده و به راحتی مشاهده می‌شود، کمتر از یک کیلومتر است. پس از آن دره بسیار تنگ و از میزان نقوش کاسته می‌شود. هنگامی که به آرامی از طول دره عبور می‌کنیم سرمان در جستجوی نقوش جدید به هر سو می‌چرخد و انگار از دالانی با دیوارهای بلند می‌گذریم که تابلوهای بزرگی به آن آویخته شده است. برخی از مجموعه‌ها به خاطر ابعاد بزرگ و تراکم زیاد نقوش از دور خودنمایی می‌کنند؛ ولی گاه در پس سنگی کوچک در ارتفاع ۱۵ متری از کف دره یک نقش پنهان شده که در نوع خود کم‌نظیر است.

دره نگاران دارای سنگ‌نگاره‌های بسیار زیادی است و از نظر تعداد نقوش بزرگ‌ترین مجموعه‌ای است که در مساحت نسبتاً کم تاکنون در بلوچستان شناسایی شده است؛ با این وجود آنچه درباره این دره مشخص است و می‌توان به عنوان یک ویژگی از آن یاد کرد، تکرار موضوعاتی است که در اغلب صحنه‌ها با آن‌ها روبه‌رو می‌شویم. هر چند کیفیت و اجرای صحنه‌ها با یکدیگر متفاوت‌اند، برخی از نقوش به قدری ظریف ایجاد شده که می‌توان ادعا

آبرفتی سردشت ناهوک در میان دره‌های پر آب و باصفا مجموعه‌ای کم‌نظیر و شاید بی‌نظیر از نقش و نگارکننده بر روی سینه سنگ‌ها و صخره‌ها به چشم می‌خورد که شاید از نظر تعداد و تراکم نقوش در یک محدوده کوچک (که به بیش از هزاران نقش می‌رسد) بتوان آن را «بزرگ‌ترین مجموعه معرفی و شناخته‌شده سنگ‌نگاره در ایران» معرفی نمود.

این دره را باید در واقع نگارخانه‌ای زیبا و جالب توجه از نگارگران هزاران سال گذشته دانست. نقوش دره نگاران را می‌توان در سه دوره قدیم و میانه و جدید مورد مطالعه قرار داد. سنگ‌نگاره‌های دره نگاران که بیشتر نقوش انسانی و حیوانی را شامل می‌شوند، کهن‌ترین نقوش آن متعلق به هزاره‌های چهارم تا هشتم قبل از میلاد ولی عمده نقوش آن متعلق به دوره میانه آن، یعنی هزارتا هزار و پانصد سال قبل از میلاد می‌باشد. از مهم‌ترین نقوش آن می‌توان به نقوش انسانی به دو صورت بالباس یا بدون لباس (ملبس یا برهنه) و نقوش حیواناتی همانند اسب، خر و وحشی، قوچ، کل و بز، جبیر، مار، گاو کوهاندار، شتر دو کوهانه، سگ، گرگ، روباه، گاو میش، یوزپلنگ و پلنگ و غیره نام برد (گزارش‌های ثبتی کارشناسان میراث فرهنگی، ۱۳۸۵).

بازترین ویژگی دره نگاران سنگ‌نگاره‌هایی است که در نوع خود بی‌نظیر است. این دره در بخش شمالی رشته‌کوه سیاهان واقع شده است. به صورت مستقیم و روی نقشه مسافت چندانی میان این دره تا دشت سراوان وجود ندارد، ولی به دلیل وجود رشته‌کوه سیاهان که بین دشت سراوان و دشت جالق قرار گرفته است، برای دستیابی به این سنگ‌نگاره‌ها باید رشته‌کوه سیاهان را دور زد و از محل بریدگی واقع در جنوب شرقی آن وارد دشت هم‌جوار شد. این دره جزو دهستان ناهوک از بخش جالق محسوب می‌شود که از نظر محیطی مشابه سایر نقاط سراوان بوده و مهم‌ترین ویژگی آن رشته‌کوه‌های صخره‌ای به هم پیوسته‌ای با پوشش گیاهی تنک و اراضی ریگزار است (تصویر ۱).

را گرفته به نقش دیگری متصل می‌شوند، به‌وفور در دره نگاران وجود دارد (تصویر ۳).

تصویر ۳- نقوش قسمت ورودی دره نگاران (ماخذ: tripyar.com)

Picture 3- Patterns at the entrance of Derenagaran valley (source: tripyar.com)

با توجه به تکرار شدن این‌گونه خط‌های متصل‌کننده در دره نگاران، به نظر می‌رسد هنرمند سعی کرده با ایجاد خطوط اضافی امتداد مسیر یک تیر یا نیزه تا هدف نهایی را ترسیم کند. هرچند در این باره نمی‌توان نشانی از آلات جنگ یا شکار پیدا کرد (تصویر ۴).

تصویر ۴- خطوط اتصال میان پیکره‌ها در نقوش دره نگاران (ماخذ: tripyar.com)

Picture 4- Connecting lines between the figures in Darehnegaran motifs (source: tripyar.com)

در فاصله کمی از سنگ‌نگاره فوق، یکی از سالم‌ترین صحنه‌های شناسایی شده در دره نگاران واقع شده است. بیشتر سنگ‌نگاره‌های این منطقه به دلیل فرسایش

کرد نگارنده آن‌ها در حد آفرینش یک اثر هنری دقت و ظرافت به خرج داده است.

بستری که نقوش روی آن‌ها پیاده شده سطح سختی است که بدون ابزارهای سنگی و فلزی انجام‌پذیر نیست و برای ایجاد هر کدام از نقوش و صحنه‌ها لایه بسیار نازکی از سطح سنگ به‌طور کامل و یکنواخت برداشته شده است. دقت ضربات به‌گونه‌ای است که خطوط منحنی بدن حیوان با انسان به‌خوبی کشیده شده و خارج از حریم نقش نیز هیچ ضربه‌ای که ناشی از بی‌دقتی باشد وجود ندارد (تصویر ۲).

تصویر ۲- تراکم نقوش صخره‌ای در دره نگاران (ماخذ: tripyar.com)

Picture 2- The density of rock motifs in Derenagaran (source: tripyar.com)

در طول دره نگاران حداقل ۵۰ سنگ‌نگاره مجزا شناسایی شده است که برخی از آن‌ها از تعداد زیادی نقش و در فضایی به ابعاد ۴×۵ متر و برخی تنها از یک نقش منفرد تشکیل شده‌اند. شرح تمام سنگ‌نگاره‌ها به دلیل تکراری بودن نقوش و به طبع تکراری شدن متن برای خواننده ملال‌آور خواهد بود و به همین دلیل، تنها مجموعه‌های بزرگ و برخی نقوش منفرد در این فصل از پژوهش شرح داده می‌شوند.

با ورود به این دره نخستین سنگ‌نگاره روی صخره‌های کم‌ارتفاع قبل از ورودی دره قابل مشاهده است و اوج تراکم آن‌ها درون خود دره قرار دارد. این صحنه متشکل از چهار نقش انسان سوار بر اسب، دو حیوان (سگ و گاو) و انسان پیاده کمان به دست است. سه عدد از اسب‌سواران که از نظر شکل ظاهری مشابه هم هستند به‌وسیله خطوطی از روی بازو و کتف به هم متصل شده‌اند. این‌گونه نقوش که با خطی منشعب از روی بازو یا دستی که افسار اسب

(تصویر ۴)، انسان‌های سواره بیشترین تعداد نقوش را به خود اختصاص داده‌اند و به وسیله خطوط ممتد به هم مرتبط شده‌اند. از میان نقش موجود در این صحنه، حدود ۹ نقش متعلق به انسان کماندار است. در پایین‌ترین بخش صحنه در سمت چپ، چند نقش روی هم ایجاد شده‌اند که با تفکیک آن‌ها می‌توان فهمید که حیوانی شبیه به خرس (?) بر روی پشت اسب و سوار آن حمله ور شده و یک انسان با کمان در حال شکار آن است. این تصویر به دلیل اینکه احتمالاً برای اولین بار خرس را نقش کرده و همچنین تاکنون نمونه مشابه آن در منطقه سراوان مشاهده نشده، بر اهمیت صحنه افزوده است (تصویر ۷).

طبیعی سنگ‌ها ترک برداشته یا بخشی از آن‌ها فروریخته‌اند. از طرف دیگر در سال‌های اخیر روی بسیاری از آن‌ها یادگاری‌هایی حک شده که چهره صحنه اصلی را مخدوش کرده‌اند؛ اما احتمالاً این صحنه به دلیل قرار گرفتن در ارتفاع بیشتری نسبت به سطح و قرار نگرفتن در دره اصلی (دور از چشم بودن) از تخریب‌های انسانی در امان مانده و دچار فرسایش طبیعی نیز نشده است. این سنگ‌نگاره صحنه کاملی از جنگ و شکار است که نقوش به صورت فشرده در سطحی به ابعاد ۱۲۰ x ۱۵۰ سانتی‌متر ایجاد شده‌اند (تصاویر ۵ و ۶). صحنه از دو ترکیب انسان‌های سوار بر اسب و انسان‌های پیاده کمان به دست تشکیل شده است که مشابه سنگ‌نگاره قبلی

تصویر ۵- صحنه جنگ در نقوش دره نگاران (ماخذ: tripyar.com)

Picture 5- The battle scene in Darehnagaran motifs (source: tripyar.com)

تصویر ۶- بخشی از صحنه جنگ در نقوش دره نگاران (ماخذ: alef.ir)

Picture 6- Part of the battle scene in Darehnagaran motifs (source: alef.ir)

تصویر ۷- نقش موجودی شبیه به خرس در گوشه پایین صحنه جنگ در دره نگاران (ماخذ: alef.ir)

Picture 7- The figure of a bear-like creature in the lower corner of the battle scene in Derenagaran (source: alef.ir)

نقش انسانی است که در مرکز صحنه قرار دارد و دستان خود را بالا برده است. این گونه تصویر کردن انسان به دلیل نشان دادن انگشتان پا و دست در نوع خود کم نظیر است (تصاویر ۸ و ۹).

سومین صحنه مجزای دره نگاران که در ابتدای دره و روی صخره‌های شرق دره ایجاد شده‌اند، شامل نقوش انسان اسب‌سوار، انسان پیاده کماندار و بدون کمان و نقوش حیوانی از قبیل بزکوهی است. نکته ویژه این صحنه درباره

تصویر ۹- نقوش انسانی با دستهای باز در دره نگاران (ماخذ: alef.ir)

Picture 9- Human motifs with open hands in Derenagaran (source: alef.ir)

تصویر ۸- طرح آنالیز شده نقش انسان با دستان باز در دره نگاران (ماخذ: نگارنده)

Picture 8- The analyzed design of the role of man with open hands in Darnegaran (source: author)

اجزای مختلف بدن آن به خوبی رعایت شده است. در اطراف نقش مذکور چند انسان با کمان، چوب دستی و وسایل دیگر در حال حمله به آن هستند. اهمیت این صحنه در بزرگ تر تصویر کردن نقش اسب است (تصاویر ۱۰ و ۱۱)

سنگ نگاره بعدی که در اینجا به آن پرداخته می شود حاوی صحنه ای بسیار جالب و نادر از شکار احتمالی یک اسب است که به دلیل فرسایش طبیعی دچار تخریب شده؛ ولی با بازسازی نقش در طرح می توان کلیت آن را دریافت کرد. در مرکزیت صحنه یک اسب با ابعادی بسیار بزرگ تر از سایرین نقش شده و در تصویر کردن این حیوان تناسب

تصویر ۱۱- آنالیز خطی صحنه شکار اسب در دره نگاران (ماخذ: نگارنده)

Picture 11- Linear analysis of the horse hunting scene in Derenagaran valley (source: author)

تصویر ۱۰- صحنه شکار اسب در دره نگاران (ماخذ: alef.ir)

Picture 10- Horse hunting scene in Derenagaran valley (source: alef.ir)

مشاهده می شود و بالاترین قسمت صحنه یک سوارکار و دو نقش حیوانی عجیب و ناشناس حک شده است (تصویر ۱۳). دو حیوان اخیر (با بدنی گرد، پاهایی کوتاه، پوزه های لاغر و دم بلند) موجوداتی ناشناخته هستند که نمی توان درباره ماهیت آن ها سخن گفت و به غیر از این صحنه در سنگ نگاره دیگری نیز مشاهده می شوند تا آنجایی که تاکنون درباره بلوچستان و سراوان تحقیق شده، واقع گرایی و نقش کردن حیواناتی که می توان نمونه های آن ها را در طبیعت بلوچستان جستجو کرد، از ویژگی های هنر صخره ای این منطقه است؛ ولی درباره این دو نقش چنین نیست.

سنگ نگاره دیگر با ۶ نقش در مرکز و بدنه شرقی دره، بر سطح سنگی در پایین ترین بخش صخره و نزدیک به بستر آبراهه مرکز دره تصویر شده است (تصویر ۱۲). مردم محلی با احداث آبراهه هایی در طول دره آب چشمه موجود در آن را تا اراضی و باغات کشاورزی خود هدایت کرده اند که باعث رسوب گرفتن و مدفون شدن بخشی از این سنگ نگاره شده است و لعاب غلیظ سفید رنگی روی بخش هایی از نقوش را پوشانده است. با این وجود می توان حدس زد این صحنه از سه بخش تشکیل شده است. در پایین ترین قسمت صحنه نقش انسانی سوار بر اسب تصویر شده که کودکی را در پشت سر خود نگاه داشته است. بالاتر از این نقش، تصویر نادر تیراندازی به گاو کوهان دار

تصویر ۱۳- طرح بازسازی شده نقش قسمت شرقی دره نگاران (ماخذ: نگارنده)

Picture 13- The reconstructed plan of the eastern part of Negaran valley (source: Negarandeh)

تصویر ۱۲- نقوش انسانی در بدنه شرقی دره نگاران (ماخذ: alef.ir)

Picture 12- Human motifs in the eastern body of Derehnegaran (source: alef.ir)

از نظر موضوعی این سنگ‌نگاره از الگو و سبک‌های رایج در دره نگاران پیروی می‌کند؛ ولی آنچه به اهمیت آن افزوده است بزرگی صحنه و تراکم نقوش است که نمای بسیار زیبایی از هنر صخره‌ای این دره را به وجود آورده است (تصویر ۱۴).

بزرگ‌ترین سنگ‌نگاره دره نگاران دقیقاً رو به روی سنگ‌نگاره قبلی (تصویر ۱۲) قرار دارد. این سنگ‌نگاره بر سطح بخشی از صخره کم ارتفاع و جدا مانده از کوه اصلی و در مساحتی به ابعاد ۷۰۵ متر ایجاد شده است. این سنگ‌نگاره از چهار بخش کنار هم تشکیل شده است.

تصویر ۱۴- نقش سوارکاران و کمان‌داران در صخره میانی دره نگاران (ماخذ: wikimedia.org)

Picture 14- The role of horsemen and archers in the middle rock of Derenagaran valley (source: wikimedia.org)

اندام جنسی اسب نر در ابعادی بزرگ‌تر از تناسب بدنی حیوان از دیگر شاخصه‌های این نقش محسوب می‌شود (تصویر ۱۵). در بالاترین بخش این صحنه دو نقش صلیب شکسته^۱ (سواستیکا) مشاهده می‌شود (تصویر ۱۶).

در اینجا نیز انسان‌های سوار بر اسب و کمانداران پیاده تصویر شده‌اند و چیز جدید و متفاوتی را در مقایسه با نمونه‌هایی که ذکر آن رفت به ما ارائه نمی‌دهد. نقش انسان اسب‌سوار بالغ بر ۴۰ درصد نقوش این صحنه را به خود اختصاص داده که یا در حال مبارزه هستند یا این‌که از روی اسب، حیوانی را شکار می‌کنند. نشان دادن

تصویر ۱۵- نقش مبارزه انسان اسب سوار و انسان پیاده در دره نگاران (ماخذ: alef.ir)

Picture 15- The role of the horseman and the footman in Darnegaran (source: alef.ir)

تصویر ۱۶- نقش صلیب شکسته در قسمت فوقانی صخره در دره نگاران (ماخذ: alef.ir)

Picture 16- The sign of the broken cross on the upper part of the rock in Derenagaran (source: alef.ir)

بیشتر نقوش این صحنه را سوارکارانی مشابه سایر سنگ‌نگاره‌های دره نگاران تشکیل می‌دهد و تنها در یک نمونه که تیراندازی روی اسب را نشان می‌دهد (پایین‌ترین قسمت صحنه)، منحصراً در این صحنه وجود دارد. از دیگر حیوانات باید به نقش بز کوهی اشاره کرد که بسیار زیبا و بادقت حک شده است (تصویر ۱۷).

تصویر ۱۷- نقش قوچ کوهی در سنگ‌نگاره‌های دره نگاران (ماخذ: alef.ir)

Picture 17- The image of a mountain ram in the petroglyphs of Derenagaran (source: alef.ir)

و جالب این که امتداد مسیر تیرنشان داده شده است و به نوعی در یک صحنه حالات مختلف کشیدن و پرتاب تیر از کمان (کشیدن زه کمان، رها کردن آن و اصابت به هدف) ترسیم شده است. موضوع دوم، شکار پلنگ توسط انسان سوار بر اسب است. نگارنده این صحنه برای منتقل کردن منظور خود تنها با نقش کردن چند خال درون بدن مثلثی شکل حیوان نوع آن را نیز مشخص کرده است. سومین موضوع، صحنه شکار بز کوهی با تیرکمان را نشان می دهد. شکار بز کوهی موضوعی است که بی شک در تمام نقاط ایران و به روش سنگ نگاره مشاهده می شود.

نکته ضروری دیگر درباره این مجموعه آسیب هایی است که بر اثر فرسایش طبیعی بر آن وارد شده است. تفاوت دمای شب و روز که در مناطق کویری و خشک مانند بلوچستان رخ می دهد، به مرور زمان باعث ایجاد ترک هایی در سطح سنگ می شود و در نهایت با عمیق تر شدن شکاف، بخش هایی از سنگ فرومی ریزد. صحنه نقش بسته بر صخره جانبی این بخش که کوچک ترین صحنه این مجموعه است که از سه موضوع مختلف در کنار هم شکل گرفته است (تصاویر ۱۸ و ۱۹). در یک بخش، دو انسان در حال جنگ با تیرکمان هستند

تصویر ۱۸- صحنه جنگ دو کمان دار، شکار پلنگ و شکار بز کوهی بر صخره در دره نگاران (ماخذ: alef.ir)

Picture 19- The scene of a battle between two archers, hunting a leopard and hunting an antelope on a rock in Derenagaran valley (source: alef.ir)

تصویر ۱۹- طرح آنالیز خطی نگاره قبلی (ماخذ: نگارنده)

Figure 18- The linear analysis plan of the previous diagram (source: the author)

تا آن ها را در خدمت زندگی هموارتر به کار گیرد و حیوانات بر اساس خصلت های ذاتی متفاوت تن به زندگی با آدمی یا گریز از او دادند، اما همواره حضور این موجودات در زندگی بشر محسوس بوده و هست. انسان گاه آن ها را شکار می کرد، گوشتشان را می خورد و پوستشان را لباس می کرد، از آن ها کار می کشید، سواری می گرفت، شبانه

همان طور که در تصاویر نیز مشاهده می شود، «حیوانات از نخستین همراهان و هم زیستان بشر هستند که در عین تخصص و تنوع باهم، به یکدیگر نیازمندند. جانوران همواره برای آدمی سبب شگفتی و الگوهای زنده زندگی بودند و آدمی پیوسته نیم نگاهی به آنان و نگاهی به خود داشت و در مقایسه دائمی خود را برتر از آن ها می یافت و می کوشید

(ذاکری و جماران، ۱۳۹۰: ۳۰).

به نظر می‌رسد نقوش حیوانی بیشترین تعداد را در میان نقوش سنگ‌نگاره‌های دره نگاران به خود اختصاص داده‌اند. نقش بز کوهی، قوچ (تصویر ۲۰)، اسب، خر وحشی، شتر، گاو (تصویر ۲۱)، حیوانی شبیه خوک وحشی (تصویر ۲۲)، گربه‌سانان و سگ‌سانان و مار از جمله نقوش حیوانی موجود در سنگ‌نگاره‌های سراوان است که در این میان نقش بز، بیشترین تعداد را به خود اختصاص داده است و این می‌تواند ناشی از احترام و اهمیت خاصی باشد که بز در جای جای ایران برای مردم داشته است.

قصه‌هایی می‌ساخت و برای فرزندانش خود تعریف می‌نمود و در قدرت حیوانات مبالغه می‌کرد تا قدرت خود را در غلبه بر او به نمایش بگذارد. در آغاز تصاویر آن‌ها را بر صخره‌ها و دیوار غارها حک می‌کرد نه برای آفرینش هنری، بلکه تا مقصود خود را به هم نوعش بیان دارد. از چوب و سنگ پیکره‌هایی از حیوانات می‌تراشید. بر پارچه‌ها، فرش‌ها و خیمه‌ها تصاویر آن‌ها را رسم می‌کرد. گاه تصاویری که رسم می‌نمود مانند توضیحات قصه‌ها واقعی نبودند، آن تصاویر بیش از آن‌که نشانه‌های عظمت و بزرگی حیوانات باشد، حکایت از تخیل خلاق آفریننده آن‌ها داشت»

تصویر ۲۰- نقش قوچ کوهی در سنگ‌نگاره‌های دره نگاران (ماخذ: tripyar.com)

Picture 20- The role of the mountain ram in the petroglyphs of Derenagaran (source: tripyar.com)

تصویر ۲۱- نقش گاو در سنگ‌نگاره‌های دره نگاران (ماخذ: alef.ir)

Picture 21- The role of the cow in the petroglyphs of Derenagaran (source: alef.ir)

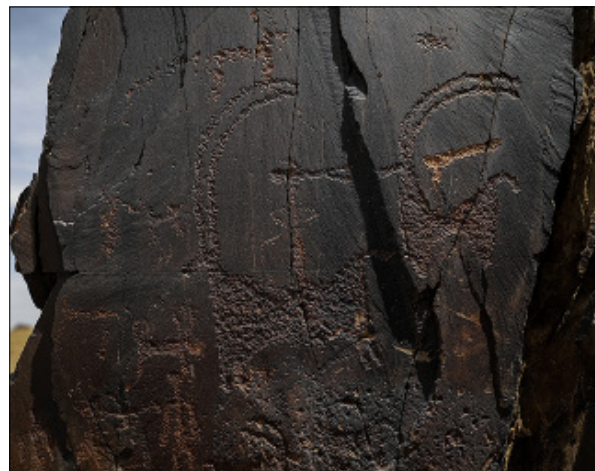

تصویر ۲۲- نقش حیوانی شبیه خوک وحشی در سنگ‌نگاره‌های دره نگاران (ماخذ: alef.ir)

Picture 22- The image of an animal similar to a wild pig in the petroglyphs of Derenagaran (source: alef.ir)

و دیگران، ۱۳۹۹: ۴۶). نمونه‌ای از نقوش حاوی بز کوهی در سنگ‌نگاره‌های دره نگاران مشاهده می‌شود که با توجه به تفاوت‌های سبک ترسیم آن‌ها نسبت به سایر نقوش بز کوهی، احتمالاً به دوران بعدتر تعلق داشته باشند (تصویر ۲۳). این نقش، تداوم اهمیت بز کوهی و جلوه نمادین آن را در ادوار مختلف تاریخ ایران به خوبی نشان می‌دهد.

«در اهمیت نقش بز کوهی می‌توان چنین بیان نمود که طرح‌های ترسیم‌شده توسط ایرانیان به خصوص نقش حیوان ملی ایران بز کوهی روح سادگی را القامی‌کند. هر یک از اقوام باستانی بز کوهی را مظهر یکی از عناصر مفید در طبیعت در نظر می‌گرفتند. انسان اولیه همواره در وحشت می‌زیست و از شیاطین می‌هراسید و نیرویی می‌خواست تا از او دفاع نماید به همین دلیل به طلسم و افسون و حتی تا سر حد پرستش آنان پیش می‌رفت» (علوی ناهوکی

تصویر ۲۳- نقش بز کوهی با شاخ‌های بلند در سنگ‌نگاره‌های دره نگاران (ماخذ: alef.ir)

Picture 23- The image of an antelope with long horns in the petroglyphs of Derenagaran (source: alef.ir)

را به تصویر کشیده و با اغراق در تناسبات، صحنه‌ای بسیار هیجان‌انگیز را به نمایش گذاشته است. در این تصویر یک مرد مبارز با کمان به دهان جانور گول‌پیکر حمله برده است. انسانی دیگر در قسمت پایین تر انگار که در حال کوفتن گرز بر پای گول است. یک گاو نر قسمت زیر

علاوه بر نقوش حیوانی که ذکر آن رفت، در دره نگاران بایک تصویر استثنایی و منحصر به فرد از یک حیوان گول‌پیکر مواجه هستیم که ظاهری شبیه اسب شاخ‌دار دارد. به نظر می‌رسد هنرمند پیشاتاریخی در این سنگ‌نگاره داستان مبارزه انسان‌ها با جانوری در ابعاد بسیار بزرگ‌تر از انسان

شکم گول را با شاخ‌هایش مورد حمله قرار داده است و دو حیوان دیگر نیز (احتمالاً یکی بز و دیگری سگ باشد) در زیر پای جانور گول آسا ترسیم شده‌اند (تصویر ۲۴).

تصویر ۲۴- نقش مبارزه انسان‌ها با جانوری گول پیکر در دره نگاران (ماخذ: alef.ir)

Picture 24- The role of humans fighting with a giant animal in Dernegaran (source: alef.ir)

دست گرفته و با دست دیگرش انگار می‌خواهد سنگی را به سمت او بکوبد. این صحنه حیرت‌انگیز -همچون یک عکس- لحظه‌ای را به ثبت رسانده که تصور و پیش‌بینی لحظه بعدی (شکست گول به دست انسان‌ها) را ممکن می‌سازد. گول اگرچه سرپا و در حال مبارزه به تصویر درآمده، اما حالت دو انسان دیگر به خوبی نشان می‌دهد که درایت آن‌ها در همکاری و شیوه مبارزه می‌تواند موجودی قوی‌تر و عظیم‌تر از انسان را از پای درآورده و شکست دهد. لذا می‌توان گفت برخلاف بسیاری از نقوش سنگی پیشاتاریخی که لحظه پس از پیروزی انسان بر دشمنان اهریمنی را به ثبت رسانیده‌اند، در اینجا با تصویری از چگونگی پیروزی انسان‌ها مواجه هستیم. در نتیجه علاوه بر این که احتمالاً این نقش در اشاره به روایتی اسطوره‌ای تصویر شده است، کارکرد دیگری را نیز می‌توان برای آن متصور بود و آن این که این نقش همچون یک دستورالعمل بصری شیوه‌های مبارزه را به نسل‌های منتقل می‌سازد.

از این نقش چنین برمی‌آید که نوعی روایت اساطیری را در قالبی تصویری شبه نمایش گذاشته است. نکته حائز اهمیت در این مبارزه همراهی حیواناتی نظیر گاو نر، بز کوهی و سگ با انسان است که انگار همگی با شجاعتی ستایش برانگیز به جنگ دشمنی مشترک شتافته‌اند. مبارزه انسان با موجودی گول آسا در یک نمونه دیگر از سنگ‌نگاره‌های دره نگاران به نحو متفاوتی بازتاب یافته است. بر این قطعه سنگ حدود یک متری که در ته دره قرار گرفته سه نقش انسانی به تصویر درآمده‌اند (تصویر ۲۵). یکی که تقریباً ابعادی دو برابر دو فیگور دیگر دارد احتمالاً همچون حیوان عظیم‌الجثه که در تصویر قبل به آن اشاره شد، موجودی گول آسا باشد که دو انسان دیگر را به جنگ واداشته است. این تصویر به زیبایی هرچه تمام‌تر صحنه یک نزاع را به نمایش گذاشته است. انسان سمت چپ در حال دورخیز کردن برای پرتاب نیزه است. حالت ترسیم پاها و دستان او که نیزه را برای پرتابی قوی عقب برده است به خوبی شدت عمل او را نشان می‌دهد. انسان دیگر نیز سپری را در برابر دشمن گول پیکر در

سنگ‌نگاره‌های دره نگاران ابزاری چون شمشیر، تیر و کمان و نیزه قابل مشاهده می‌باشند که بیشتر تصاویر مربوط به کمان است که علاوه بر گویا بودن استفاده از این ابزار در شکار می‌توان به قدرت بازوان و آدمیان آن زمان نیز اشاره نمود (تصاویر ۲۶).

از دیگر نقوشی که دارای بسامد نسبتاً بالایی در سنگ‌نگاره‌های دره نگاران می‌باشند ابزارآلات هستند. این عکس‌های ماقبل تاریخی، آدم را با ابزارهایش، هیئت و شمایل و ژست‌هایش، شکارها و شکارگاه‌هایش باهم نشان می‌دهند. در این سنگ‌نگاره‌ها نیز ابزار و ابزاری ساز و شیوه استفاده از ابزار، باهم تصویر شده‌اند.

تصویر ۲۵- دو انسان در حال مبارزه با موجودی غول پیکر در سنگ‌نگاره‌های دره نگاران (ماخذ: alef.ir)

Picture 25- Two people fighting with a giant creature in the petroglyphs of Derenagaran (source: alef.ir)

تصویر ۲۶- نقش انسان کمان‌دار در سنگ‌نگاره‌های دره نگاران (ماخذ: alef.ir)

Picture 26- The role of a man with a bow in the petroglyphs of Derenagaran (source: alef.ir)

تصویر ۲۸- طرح آنالیز خطی صحنه سوارکاران در سنگ‌نگاره‌های دره نگاران (ماخذ: نگارنده)

Picture 28- The linear analysis plan of the horsemen scene in the petroglyphs of Derenagaran valley (source: author)

نتیجه‌گیری

نتایج حاصل از بررسی‌های مذکور نشان می‌دهد که این سنگ‌نگاره‌ها به لحاظ بصری از جذابیت و پویایی کم‌نظیری برخوردارند. به طوری که نقوش اگرچه ساختار ساده و بی‌پیرایشی دارند، اما ترسیم فیگورهای در حال نزاع و سوارکاری باعث شده نوعی حرکت درونی در تصاویر بجا مانده در دره نگاران به بیننده القا گردد. بستری که این نقوش روی آن‌ها حکاکی شده‌اند سطوح صاف صخره‌های این دره است و برای ایجاد هر کدام از نقوش لایه بسیار نازکی از سطح سنگ به طور کامل و یکنواخت برداشته شده است. دقت ضربات به گونه‌ای است که خطوط منحنی بدن حیوان یا انسان به خوبی به تصویر درآمده و خارج از حریم نقش نیز ضرب‌های که ناشی از بی‌دقتی باشد به چشم نمی‌خورد. در بسیاری از صحنه‌ها، خطوطی بین فیگورها کشیده شده که به نظر می‌رسد در جهت ایجاد ارتباط بین آن ایجاد شده است و یا این که هنرمند سعی داشته از طریق این خطوط حرکت یا صدای آن‌ها را جلوه‌ای تصویری ببخشد. هرچند در این باره نمی‌توان با قطعیت نظر داد.

انسان اسب‌سوار، انسان پیاده کماندار و بدون کمان و نقوش حیوانی از قبیل بز کوهی، سگ، گاو و همچنین موجوداتی ناشناخته (احتمالاً اساطیری) عمده تصاویر

سنگ‌نگاره دیگری که در اینجا به آن پرداخته می‌شود را باید «صحنه سواران» نامید؛ چراکه به طور فشرده سوارکارانی را در کنار هم و با حالاتی مشابه نشان می‌دهد. تنوع نقوش و پرداختن به موضوعات مختلف، ولی تکراری، صحنه را از حالت یکنواخت و سکون رهنانیده است و نوعی آمیختگی میان سکون و تحرک پدید آورده است. در بالاترین قسمت این صحنه قوچ کوهی مجدداً تکرار شده است؛ ولی سایر نقوش جنگ و شکار را در کنار هم به نمایش گذاشته‌اند (تصویر ۲۷).

تصویر ۲۷- نقش سوارکاران در سنگ‌نگاره‌های دره نگاران (ماخذ: tripyar.com)

Picture 27- The role of horsemen in Darehmagaran petroglyphs (source: tripyar.com)

نشان دادن اندام جنسی اسب‌های نر با اندازه‌ای بزرگ‌تر از تناسب سایر اجزای بدن، شاید حکایت از قدرت و تکثیر پذیر بودن آن‌ها دارد. از سویی دیگر حالات مختلفی که به دست‌های سوار آن‌ها داده شده است و همچنین وجود اندکی انحنا در پاها و بدن حیوان می‌تواند نقش را از سکون رها کند و تحرکی متناسب با چابکی اسب‌ها به آن‌ها ببخشد. از آنجایی که در هیچ‌کدام از سنگ‌نگاره‌ها پرسپکتیو رعایت نشده برای جبران نبود عمق در صحنه، انسان‌ها و حیوانات تنها در یک جهت خاص نقش نشده‌اند و حتی در برخی نمونه‌ها فاصله لازم میان آن‌ها رعایت شده است. طرح آنالیز خطی این صحنه در ادامه قابل مشاهده است (تصویر ۲۸).

در نهایت به عنوان محدودیت‌های پژوهش می‌توان به کمبود شدید منابع پژوهشی معتبر و کارآمد پیرامون هنر صخره‌ای در ایران و به ویژه آثار برج مانده در منطقه تاریخی سراوان اشاره کرد که جا دارد تحقیقات گسترده‌تر و متنوع‌تری به بررسی آن‌ها اختصاص یابد.

موجود در این سنگ‌نگاره‌ها را شامل می‌گردد و به نظر می‌رسد هدف از ایجاد این نقوش ارائه نوعی روایت داستانی ساده (احتمالاً برای نسل‌های بعدی) بوده است. همچنین این در این نقوش فنون مبارزه و اهلی کردن حیوانات نیز به زیبایی تصویر شده است که در نوع خود کم‌نظیر است.

منابع و مآخذ

اسکندری پویا، محمد (۱۳۹۸). نو یافته‌های سنگ‌نگاره‌های استان همدان و شهرستان قروه کردستان، پایان‌نامه کارشناسی ارشد باستان‌شناسی دانشگاه محقق اردبیلی.

بدناریک، رابرت جی (۱۳۷۷). نخستین جنبش‌های آفرینش، مجله پیام یونسکو، سال ۲۹، شماره ۳۳۵.

پورد اوود، ابراهیم (۱۳۶۵). فرهنگ ایران باستان، تهران: انتشارات دانشگاه تهران.

پیتمن، اریک (۱۳۸۳). آدم زمینی: تاریخچه جهان از میلیون‌ها سال پیش تا امروز (معصومه نوربخش، مترجم). تهران: نیلوفر.

ذاکری، اکبر؛ جماران، عباس. (۳۰). تاریخچه هنر ایران. تهران: انتشارات نی.

سجادی، محمد. (۱۳۷۴). بلوچستان. تهران: انتشارات سمت.

سلطانی، مجتبی (۱۳۸۹). تحلیل شمالی‌نگاری و گاه‌نگاری سنگ‌نگاره‌های قصر قند نیک شهر. پایان‌نامه کارشناسی ارشد باستان‌شناسی دانشگاه سیستان و بلوچستان.

فرامکین، گراگوار (۱۳۷۲). باستان‌شناسی در آسیای مرکزی، ترجمه صادق ملک شه‌میرزادی، تهران: موسسه چاپ و انتشارات وزارت امور خارجه.

فرهادی، مرتضی (۱۳۸۹). مجموعه مقالات اولین و دومین هم‌اندیشی انسان‌شناسی هنر، سایه‌نگاری‌های سنگی بی چشم، هنر پیشاتاریخی در استان مرکزی، تهران: انتشارات فرهنگستان هنر.

قسیمی، طاهر (۱۳۹۵). سیری بر هنر صخره‌ای، فصلنامه باستان‌شناسی، دوره سوم، شماره ۲.

قسیمی، حسین (۱۳۹۵). نقوش و نگارگری‌های صخره‌ای در ایران. میراث فرهنگی، ماهنامه میراث فرهنگی ایران، سال سیزدهم، شماره ۱۵۸، خرداد.

گزارش ثبتی کارشناسان میراث فرهنگی. (۱۳۸۵).

مرادی، حسین؛ سلطانی، مجتبی؛ سرحدی دادیان، حسین (۱۴۰۰). سنگ‌نگاره‌های سراوان، تهران: انتشارات پل فیروزه.

وحدتی، علی‌اکبر (۱۳۸۹). بوم‌های سنگی: گزارش بررسی دو مجموعه هنر صخره‌ای در استان خراسان شمالی (جربیت و نرگسلوی علیا). بیرجند: اداره کل میراث فرهنگی، صنایع‌دستی و گردشگری استان خراسان شمالی.

وحدتی، مهدی. (۱۳۸۹). نقش هنر صخره‌ای در پیوندگاه پدیده‌های باستان‌شناختی و زیبایی‌شناسی هنر و معماری ایرانی ۱۴: ۴۳-۵۸.

پی‌نوشت‌ها

۱- این نقش با این‌که سابقه بسیار زیادی در فرهنگ‌های باستانی منطقه از هزاره چهارم پیش از میلاد داشته و در میان سنگ‌نگاره‌های سایر نقاط بلوچستان و ایران نیز مشاهده شده، با این حال نمی‌توان به طور دقیق درباره مفهوم آن سخن گفت.

©Authors, Published by Ferdows-e-honar journal. This is an open-access paper distributed under the CC BY (license <http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

